

РОЗДІЛ 7. ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ

СУЧАСНИЙ СТАН СПРАВЛЯННЯ ПОДАТКУ НА ДОХОДИ ФІЗИЧНИХ ОСІБ
В УМОВАХ ЗОВНІШНЬОЇ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇMODERN STATE OF TAX APPLICATION ON THE INCOME OF PHYSICAL
PERSONS IN TERMS OF EXTERNAL LABOR MIGRATION

Статтю присвячено дослідженню сучасного стану надходження податку на доходи фізичних осіб в умовах зростання рівня трудової міграції. Здійснено аналіз надходження податку на доходи фізичних осіб під впливом міграції трудових ресурсів. Розкрито основні соціально-економічні причини трудової міграції, а також їх наслідки для економіки України. Визначено рівень номінальної і реальної заробітної плати у розрізі регіонів як фактора впливу на міграційні процеси. Доведено, що міграція робочої сили суттєво впливає на економічну безпеку держави.

Ключові слова: фискальна ефективність, податок на доходи фізичних осіб, податкові надходження, доходи державного бюджету, зовнішня трудова міграція, втрати бюджету, міграційні процеси.

Статья посвящена исследованию современного состояния поступления налога на доходы физических лиц в условиях роста уровня трудовой миграции. Проведен анализ поступления налога на доходы физических лиц под влиянием миграции трудовых ресурсов. Раскрыты основные социально-экономические причины трудовой миграции, а также их последствия для экономики Украины. Определен уровень номинальной и

реальной заработной платы в разрезе регионов как фактора влияния на миграционные процессы. Доказано, что миграция рабочей силы существенно влияет на экономическую безопасность государства.

Ключевые слова: фискальная эффективность, налог на доходы физических лиц, налоговые поступления, доходы государственного бюджета, внешняя трудовая миграция, потери бюджета, миграционные процессы.

This article is concerned with research of the current status personal income tax refunds in terms of the labor migration growth. The article's authors have analyzed the personal income tax refunds affected by the manpower migration. They also define the main socioeconomic reasons for labor migration and its effect for Ukraine's Economy Security.

Key words: fiscal efficiency, personal income tax, tax revenues, state budget revenues, external labor migration, budget losses, migration processes.

УДК: 336.226.11

Чижова Т.В.

к.е.н., доцент, доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування Херсонський національний технічний університет

Постановка проблеми. На сучасному етапі економічного розвитку головна роль у забезпеченні виконання державою функцій щодо регулювання економічних процесів належить податку на доходи фізичних осіб (далі – ПДФО), оскільки він зачіпає найважливіші сторони життя людини і суспільства. Податок на доходи фізичних осіб є складником системи прямого оподаткування.

Податок на доходи фізичних осіб виступає одним із основних джерел доходів бюджету держави, яке використовується для регулювання доходів і накопичень різних соціальних верств населення. За своєю суттю він має економічну, фінансову, політичну і соціальну характеристики. ПДФО є вагомим регулятивним інструментом розподілу фінансових ресурсів між державою та населенням, під час його справляння відбувається тісний зв'язок платника податку та держави, оскільки кожен платник стає учасником бюджетного процесу в частині формування доходів [4].

Система оподаткування доходів фізичних осіб, яка повинна бути адаптована до умов держави, має важливе значення, оскільки є пріоритетною та впливовою щодо наповнення бюджету. Еволюція становлення прибуткового оподаткування

громадян зазнала чисельних трансформацій та перетворень. Однак і за наявної форми прибуткового оподаткування фискальна достатність та соціальна справедливість ПДФО досить неоднозначні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Істотний внесок у вивчення проблем податкової політики, зокрема оподаткування доходів фізичних осіб, внесли вітчизняні вчені-економісти: В.Л. Андрущенко, В.М. Мельник, Л.П. Сідельникова, К.І. Швабій та ін. Проблеми трудової міграції знайшли своє відображення у дослідженнях багатьох вітчизняних науковців. Зокрема, теоретичні основи явища зовнішньої міграції закладено у працях таких науковців, як Е. Лібанова, О. Малиновська, О. Піскун, М. Шульга. Питання міжнародної міграції робочої сили досліджували та продовжують досліджувати такі науковці, як, наприклад, Е. Лібанова, О. Позняк, О. Грішанова, О. Малиновська. Аналіз вітчизняної та зарубіжної літератури дає підстави стверджувати, що недостатньо вивченими є тенденції саме справляння податку на доходи фізичних осіб в умовах зростання рівня зовнішньої трудової міграції.

Формулювання цілей статті. Податки є невід'ємною частиною фінансового господарства

держави. Вони є найважливішим джерелом формування доходів держави. Встановлення, розподіл, справляння і використання податків становлять одну із основних функцій в Україні. Провідна роль у забезпеченні виконання державою функцій щодо регулювання економічних процесів належить саме податку на доходи фізичних осіб [4].

В умовах зростання рівня трудової міграції саме надходження від ПДФО найбільш уразливі. Одним із найбільш істотних чинників впливу на рівень надходження ПДФО є активізація глобалізації сучасних міжнародних економічних відносин, а саме – міжнародна міграція робочої сили.

Виклад основного матеріалу. Протягом не менш як двох десятиліть зовнішня трудова міграція була наймасштабнішим серед міграційних потоків в Україні. Трудові міграції є складним комплексним та масштабним феноменом, який впливає на розвиток соціально-економічної системи України, ринок праці, чисельність та структуру населення. Також значний вплив відбувається і на рівні формування фінансових ресурсів держави. Адже відтік працездатного населення тісно пов'язаний з рівнем надходження такого бюджетоутворюючого податку, як податок на доходи фізичних осіб.

Розглянемо надходження ПДФО до Зведеного бюджету України в структурі прямих податків за період з 2013 до 2017 року (табл. 1) [1].

У структурі прямих податків до Зведеного бюджету України найбільшу частину займають: податок на доходи фізичних осіб та податок на прибуток підприємств. Починаючи із 2015 року надходження від ПДФО поступово зростали, вже у 2016 році їхня частка становила 138,782 млрд грн, а 2017 році їхня частка становила 185,686 млрд грн (61% від усіх податкових надходжень до Зведеного бюджету України).

Порівняно з 2013 роком у 2017 році цей показник збільшився у 2 рази, тобто на 113,535 млрд грн., та

становив 53,26% у структурі всіх податкових надходжень до Зведеного бюджету України.

Таке зростання можна пояснити підвищенням розміру мінімальної заробітної плати, а також розширенням бази оподаткування ПДФО доходами, відмінними від заробітної плати, відповідно до податкових реформ 2015–2017 років. Зокрема запровадження оподаткування пенсій та довічного грошового утримання дозволило мобілізувати до зведеного бюджету 2016 року додаткових 400 млн грн., а зростання ставки на доходи у вигляді процентів на поточних або депозитних банківських рахунках та вкладах (депозитах) у кредитних спілках до 18% у 2016 році збільшило доходи бюджету на 7,6 млрд грн.

Величина надходжень по ПДФО залежить від низки чинників, таких як:

- політика органів влади у сфері справляння податку;
- рівень зайнятості в країні та кількість платників податку;
- рівень тіньової економіки та легалізація доходів платників;
- величина мінімальної заробітної плати;
- фінансова грамотність та рівень податкової культури населення.

Для дослідження справляння податку на доходи фізичних осіб розглянемо виконання надходження ПДФО до Зведеного бюджету України за класифікаційними ознаками за 2013–2017 роки (табл. 2) [1].

У 2017 році порівняно з попередніми роками надходження по ПДФО становили 139,735 млрд грн, що більш ніж у 2 рази вище за показники 2013–2016 років. Згідно з таблицею 2, податок на доходи фізичних осіб, що сплачується податковими агентами, із доходів платника податку у вигляді заробітної плати займає найбільшу частину. У 2013 році цей показник становив 61,955 млрд грн, у 2014 році – 58,859 млрд грн,

Таблиця 1

Структура надходжень прямих податків до Зведеного бюджету України за 2013–2017 роки, млрд грн

Показники	2013 рік	2014 рік	2015 рік	2016 рік	2017 рік	Питома вага, %				
						2013 рік	2014 рік	2015 рік	2016 рік	2017 рік
Податок на доходи фізичних осіб	72,151	75,203	99,983	138,782	185,686	50,30	54,71	55,39	59,24	53,26
Податок на прибуток підприємств	54,994	40,201	39,053	60,223	73,397	38,34	29,31	21,64	25,71	21,050
Екологічний податок	3,899	4,229	10,580	4,987	4,698	2,72	3,08	5,86	2,13	1,35
Податок на майно	–	4,188	16,129	24,989	29,056	–	3,05	8,94	10,67	8,33
Рентна плата та плата за використання інших природних ресурсів	5,700	5,988	7,245	0,279	51,132	3,97	4,37	4,01	0,12	14,66
Інші податкові надходження	1,677	7,336	7,508	4,999	4,701	1,17	5,35	4,16	2,13	1,35
Разом	143,421	137,145	180,498	234,259	348,670	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Складено автором за даними джерел [1]

Таблиця 2

Динаміка надходження ПДФО до Зведеного бюджету України за 2013–2017 роки

Показники	Роки, млрд. грн.					Темп проросту, %			
	2013 рік	2014 рік	2015 рік	2016 рік	2017 рік	2014/2013	2015/2014	2016/2015	2017/2016
ПДФО, що сплачується податковими агентами, із доходів платника податку у вигляді заробітної плати	61,955	58,859	22,996	97,881	139,735	-4,99	-60,93	+325,64	+42,75
ПДФО з грошового забезпечення, грошових винагород та інших виплат, одержаних військовослужбовцями та особами рядового і начальницького складу, що сплачується податковими агентами	2,588	3,307	1,466	8,210	9,661	+27,78	-55,67	+460,03	+17,67
ПДФО, що сплачується податковими агентами, із доходів платника податку інших ніж заробітна плата	2,535	4,215	1,933	9,138	11,491	+62,72	54,14	+372,74	+25,75
ПДФО, що сплачується фізичними особами за результатами річного декларування	2,608	1,898	0,790	2,966	3,587	-37,41	-58,38	+275,44	+20,94
ПДФО із доходу у вигляді процентів	–	2,126	0,382	7,611	6,016	–	-82,03	+1892,41	-20,96
ПДФО із суми пенсійних виплат або щомісячного довічного грошового утримання, що оподатковуються відповідно до пп.164.2.19 п. 164.2 ст.164 ПКУ	–	0,022	9,154	0,404	0,128	–	+4060,91	-2165,84	-68,32
Військовий збір	–	2,535	22,996	11,457	15,607	–	+810,34	50,18	36,22

Складено автором за даними джерел [1].

у 2015 році – 22,996 млрд грн, а у 2016 році – 97,881 млрд грн.

Як спостерігаємо, надходження від податку на доходи фізичних осіб, що сплачується податковими агентами, із доходів платника податку у вигляді заробітної плати у період з 2014 року по 2015 рік мали тенденцію до зниження, ця різниця між 2014 роком та 2015 роком становила 60,93%. Це пояснюється низькою податковою культурою платників податку на доходи фізичних осіб та виплатою заробітної плати «у конвертах».

Дані таблиці 2 свідчать про те, що:

– найбільшою складовою частиною ПДФО є податок на доходи у вигляді заробітної плати. Його частка у 2017 році – 139,735 млрд грн, що становить понад 70% загальної величини надходжень. На другому місці Грабович доходи у вигляді військового збору – 15,607 млрд грн (понад 16%);

– від ПДФО з грошового забезпечення, грошових винагород та інших виплат, одержаних військовослужбовцями та особами рядового і начальницького складу, що сплачується податковими агентами у 2013 році надійшло

2,588 млрд грн, у 2014 році – 3,307 млрд грн, у 2015 році – 1,466 млрд грн, у 2016 році – 8,210 млрд грн, у 2017 році – 9,661 млрд грн;

– із доходів платника податку, інших ніж заробітна плата, сплачених податковими агентами у 2017 році, надійшло 11,491 млрд грн, що у 5 разів більше, ніж показник 2013 року;

– надходження податку на доходи фізичних осіб, що сплачується податковими агентами, із доходів платника податку, інших, ніж заробітна плата, у 2017 році порівняно з 2016 роком зросли на 25,75% та становил 11,491 млрд грн. також відбулося збільшення ПДФО, що сплачується фізичними особами за результатами річного декларування, на 20,94% у 2017 році порівняно з 2016 роком та становило 3,587 млрд грн. Зростання надходжень відбулося за рахунок зменшення кількості осіб, що отримували податкові соціальні пільги, а також через те, що у низці компаній розмір заробітної плати працівників встановлюється в іноземній валюті (доларах чи євро) і виплачується в гривнях по курсу Національного банку України на день виплати;

– у 2014 році законодавством було введено ПДФО із доходу у вигляді процентів, ПДФО із суми пенсійних виплат або щомісячного довічного грошового утримання, що оподатковуються відповідно до п.164.2 ст. 164 ПКУ та військовий збір, надходження від яких становили 2,126 млрд. грн., 0,022 млрд. грн. та 2,535 млрд. грн. відповідно;

– ПДФО із суми пенсійних виплат або щорічного довічного грошового утримання є результатом новацій 2014 року (оподаткування депозитів і пенсій, що призначені за солідарною системою, розмір котрих перевищує 3 МЗП) та слугувало підвищенням частки надходжень ПДФО від оподаткування пенсій з 2014 року до 2015 року – з 0,022 млрд. грн. до 9,154 млрд. грн. відповідно, що наряду з оподаткуванням депозитів сприяло диверсифікації надходжень ПДФО, проте викликало негативну реакцію у суспільстві.

Для 2015 року стало характерним суттєве зменшення надходжень від ПДФО: ПДФО, що сплачується податковими агентами, із доходів платника податку, інших ніж заробітна плата, зменшився на 54,14%, ПДФО з грошового забезпечення, грошових винагород та інших виплат, одержаних військовослужбовцями та особами рядового і начальницького складу, що сплачується податковими агентами, зменшився на 55,67%, ПДФО, що сплачується фізичними особами за результатами річного декларування, зменшився на 55,38%. Проведений аналіз свідчить, що абсолютні показники надходження ПДФО зростають, однак фискальна спроможність все ще досить низька. І це пов'язано значними масштабами зовнішньої трудової міграції. Впродовж останніх п'яти років змінюється структура зовнішніх міграційних пото-

ків з України: найбільш популярним напрямом зовнішньої міграції стає Польща. Активність руху через польський кордон за 2014-2016 роки збільшилася на 40%, а кількість вперше виданих українцям дозволів на працевлаштування в ЄС за ці роки зросла втричі. Оцінки кількості українських трудових мігрантів варіюють від 0,7 млн осіб до 4 млн осіб (до 16% працездатного населення).

Починаючи з 2015 року частина мігрантів переорієнтувалася з Росії на західний напрям, зокрема, на Італію припадає 11% заробітчан, у Чехії – 9%, від 1 до 3% – Білорусь, Португалія, Угорщина, Ізраїль, Фінляндія.

Умови праці українських трудових мігрантів за кордоном характеризуються невисоким рівнем формалізації трудових відносин, соціального захисту та більш тривалим робочим тижнем, ніж в Україні. У 2015–2017 роках лише 38% трудових мігрантів мали письмовий трудовий договір з іноземними роботодавцями.

Більше половини українських трудових мігрантів – особи молодого працездатного віку (від 15 до 40 років) з професійно-технічною або середньою освітою. У 2015–2017 роках від 16% до 37% емігрантів мали вищу освіту, тоді як в Україні частка зайнятого населення з вищою світою становить 48%.

Для багатьох мігрантів одним із найважливіших факторів пошуку працевлаштування за кордоном є рівень оплати праці (порівняно із заробітними платами в Україні). Проаналізуємо рівень реальної та номінальної заробітної плати в Україні, що і є поштовхом для збільшення рівня міжнародної міграції (табл. 3).

З таблиці видно, що номінальна заробітна плата протягом всього періоду дослідження, тобто протягом 2015–2017 років, постійно зростала. Номінальна середньомісячна заробітна плата у розрахунку на одного штатного працівника становила 6847,0 грн. і зросла на 37,2% щодо показника попереднього року. Середня номінальна заробітна плата у вказаний період перевищувала мінімальну, встановлену з січня 2017 року, в 2,1 разу. Найвище значення середньомісячної заробітної плати традиційно зафіксовано у м. Києві (10 719 грн). До областей з порівняно високою середньомісячною заробітною платою належать: Київська – 6948, Дніпропетровська – 6696 грн., Запорізька – 6623 грн. і Миколаївська – 6450 грн. Найнижчі значення середньомісячної заробітної плати спостерігаються у Тернопільській (5338 грн.), Чернівецькій (5373 грн.) та Чернігівській (5462 грн.) областях.

Рівень заробітної плати за кордоном у різних секторах економіки варіюється від 400 дол. в оптовій та роздрібній торгівлі до 1200 дол. в транспорті та готельно-ресторанному бізнесі. Однак просте порівняння заробітних плат в Україні та за кордоном може дати хибне уявлення про привабливість закордонного працевлаштування.

Таблиця 3

Номинальна і реальна заробітна плата у розрізі регіонів України за 2015–2017 роки

Назва адміністративно-територіальної одиниці	Середньомісячна заробітна плата			Темп зростання номінальної заробітної плати, %		Індекс реальної заробітної плати, %		
	2015рік	2016рік	2017рік	2016 рік / 2015 рік	2017 рік / 2016 рік	2015рік	2016рік	2017рік
Вінницька область	3233	4045	5880	125,1	145,4	78,0	112,9	128,4
Волинська область	3115	3901	5628	125,2	144,3	75,8	110,1	125,4
Дніпропетровська область	4240	4938	6696	116,5	135,6	77,1	102,1	117,7
Донецька область	4892	5716	7456	116,8	130,4	89,9	101,4	110,6
Житомирська область	3102	3864	5628	124,6	145,7	73,7	111,0	126,3
Закарпатська область	3178	4109	6083	129,3	148,0	76,5	113,6	129,5
Запорізька область	4039	4923	6623	121,9	134,5	78,7	107,4	116,2
Івано-Франківська область	3263	4091	5934	125,4	145,1	74,5	110,6	126,7
Київська область	3936	5060	6948	128,6	137,3	74,7	113,5	119,6
Кіровоградська область	3115	3837	5617	123,2	146,4	75,4	108,2	125,8
Луганська область	3268	4426	5660	135,4	127,9	68,0	116,9	113,2
Львівська область	3479	4427	6169	127,2	139,3	76,4	111,1	123,1
Миколаївська область	3801	4697	6450	123,6	137,3	76,5	108,3	118,2
Одеська область	3694	4612	6299	124,9	136,6	77,2	108,6	116,7
Полтавська область	3610	4442	6328	123,0	142,5	76,1	106,2	122,5
Рівненська область	3398	4184	5800	123,1	138,6	73,6	107,7	120,2
Сумська область	3291	3992	5736	121,3	143,7	75,7	105,0	123,7
Тернопільська область	2827	3550	5338	125,6	150,4	74,2	110,7	129,3
Харківська область	3523	4340	6028	123,2	138,9	74,4	107,3	118,7
Херсонська область	2953	3897	5635	132,0	144,6	74,8	113,8	123,2
Хмельницька область	3200	3879	5688	121,2	146,6	74,9	107,2	128,0
Черкаська область	3208	4006	5831	124,9	145,6	75,3	110,4	124,7
Чернівецька область	2874	3667	5373	127,6	146,5	74,5	112,9	129,0
Чернігівська область	3161	3887	5462	123,0	140,5	75,5	107,9	121,6
м. Київ	6400	8231	10719	128,6	130,2	81,9	114,2	110,8
Україна	4012	4989	6847	124,4	137,2	77,3	109,1	118,8

Узагальнюючи вищевикладене, можна відмітити, що трудова міграція має як позитивні, так і негативні наслідки для України. До позитивних можна віднести надходження до України іноземної валюти від трудових мігрантів, зменшення напруги на ринку праці, а також зниження рівня прихованого та зареєстрованого безробіття.

Однак недоотримання державою податкових надходжень та внесків до фондів соціального страхування, що ускладнює фінансову підтримку пенсійної системи (і додає навантаження на державний бюджет, який з року в рік компенсує дефіцит Пенсійного фонду), є суттєвим негативним наслідком зовнішньої трудової міграції. До того ж, має місце неефективне використання державних коштів на соціальний захист та субсидії для домогосподарств із трудовими мігрантами. Держава витрачає частину коштів на субсидії та соціальний захист мігрантів, які не декларують свої закордонні доходи і отримують субсидії та допомоги від держави. Так, враховуючи, що у структурі сукупних ресурсів домогосподарств трансферти від держави становили 27% у 2015–2017 роках, та той факт, що більше

40% домогосподарств отримують субсидії, можна стверджувати, що у цю групу потрапляють і домогосподарства з трудовими мігрантами, які за умови декларування своїх закордонних заробітків або не отримували би субсидії, або отримували б менші суми. До того ж, частина державних витрат на підтримку освітньої інфраструктури та системи охорони здоров'я у регіонах, населення яких активно задіяне в міграційних процесах, має низьку ефективність.

Висновки з проведеного дослідження. У результаті проведеного дослідження встановлено, що в останні роки під впливом погіршення соціально-економічної, політичної ситуації, військового стану зовнішні міграційні процеси трудових ресурсів набули масового характеру. Трудові мігранти у найпродуктивніший період свого життя не беруть жодної участі у створенні національного доходу. Масова трудова міграція не сприяє наповненню пенсійного і соціальних фондів через відсутність відрахувань із заробітної плати мігрантів. Держава втрачає свій кращий трудовий потенціал, що й призводить до негативних соціально-економічних наслідків.

Тому міграційна політика має розроблятися разом зі стратегією соціально-економічного розвитку країни на основі системного і комплексного підходу, спрямованого на створення привабливого інвестиційного клімату, відновлення довіри до влади, ефективного використання людського потенціалу, забезпечення високих стандартів життя. А у сфері фінансової політики необхідно розробити механізм контролю за надходженням грошових потоків від трудової міграції і підвищити відповідальність за порушення податкового законодавства.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Виконання Зведеного бюджету України за 2013–2017 роки / Офіційний сайт Державної казначейської служби України. URL: <http://treasury.gov.ua>.
2. Державна служба зайнятості. URL http://old.dcz.gov.ua/control/uk/statdatacatalog/list/category?cat_id=30543.
3. Ляшенко О. Особливості трудової міграції України / О. Ляшенко, Ю. Шампанюк // Молодий вчений. 2016. № 4. С. 121–125. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2016_4_32.
4. Малиновська О. Трудова міграція населення України / О. Малиновська. URL: <http://migraciya.com.ua/news/migrant-workers/ua-labour-migration-ukraine-what-to-expect-in-the-nearfuture-part-1>.
5. Мельник В.М. Генеза теорій податків / В.М. Мельник // Фінанси України. 2014. № 8. С. 42–53.
6. Міграція як чинник розвитку в Україні. К. : MOM, 2016. URL: http://www.iom.org.ua/sites/default/files/mom_migraciya_yak_chynnyk_rozvytku_v_ukrayini.pdf.
7. Міграція в Україні: факти і цифри. – К., 2013. – 16 с. URL: http://iom.org.ua/ua/pdf/UKR%20FF_F.pdf.
8. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: www.ukrstat.gov.ua.
9. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI – База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.
10. Рейтинг країн відповідно до розміру середньостатистичної зарплати, 2015. URL: <http://visasam.ru/emigration/vybor/srednya-zarplata-v-mire.html>.
11. Сідельникова Л.П. Синергія та дієвість фіскального потенціалу податку на доходи фізичних осіб / Л.П. Сідельникова // Економічний аналіз. 2012. Вип. 10. Ч. 2. С. 332–337.
12. Швабій К.І. Регулятивна ефективність податку на доходи фізичних осіб в Україні / К.І. Швабій // Фінанси України. 2013. № 4. С. 27–44.